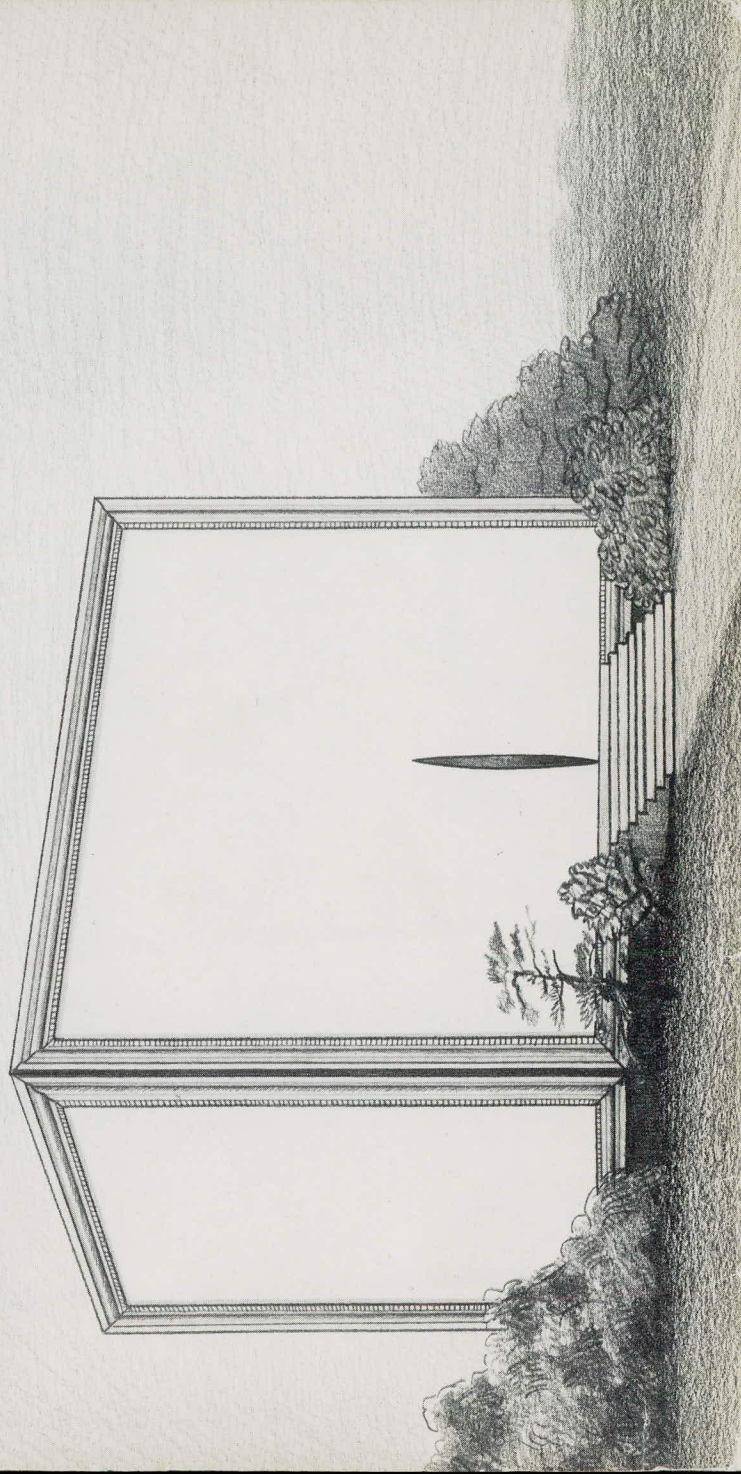

Joelen Wemmenhauer

Centraal Museum

MEDEDELINGEN NUMMER 15

DECEMBER 1976

Hoos Blotkamp - Anthon Beeke - Derk Snoep -
Jos de Meyere

redactiesecretaresse Cunera Nobel

lay-out Anthon Beeke

foto's Centraal Museum / Ton Hulskamp

druk Drukkerij van Rossum b.v.

ontwerp Jeroen Henneman

Centraal Museum, Agnietenstraat 1
Utrecht, telefoon 030-315541,
buslijn 2

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag: 10-17
uur; zon- en feestdagen 14-17 uur; dinsdagavond
20-22 uur. Maandag gesloten.

Toegangsprijs: f 0,50 per persoon, zon- en feestdagen
f 0,25 per persoon.

De **collectie** van het Centraal Museum omvat naast een
historische afdeling (nieuwe opstelling), waaronder het
Utrechts schip uit ca. 800 na Chr., schilderijen van
voornamelijk Utrechtse kunstenaars vanaf de 15de
eeuw, beeldhouwwerken, tekeningen, grafiek,
stijlkamers, een poppenhuis uit ca. 1680,
kunstnijverheid als aardewerk, zilver, porcelein,
munten en penningen; voorts kostuums, kant, textiel
en accessoires vanaf de 18de eeuw. Een keuze hieruit is
doorlopend geëxposeerd.

In het gebouw van het Centraal Museum bevinden zich
ook: **Rijksmuseum Het Catharijneconvent**, telefoon
030-312561.

**Provinciaal Oudheidkundig Museum van het
Provinciaal Utrechts Genootschap**, waarvan de collectie
voor een deel op de historische afdeling van het
Centraal Museum is geëxposeerd. Inlichtingen:
Mejuffrouw dr. C. Isings, Archeologisch Instituut,
Damplein 24, telefoon 030-310809.

In de **dependance** van het Centraal Museum aan de
Maliebaan 42 (buslijn 3), vindt thans het tweede
educatieve schoolproject plaats: onder de titel 'Kijk
maar, er staat niet wat er staat'; deze tentoonstelling is
gewijd aan het begrip abstractie.

Openingstijden: maandag tot en met vrijdag: 9-16
uur; zaterdag 10-17 uur; zondag 14-17 uur. Toegang
gratis. Catalogus f 3,—.

Elk eerste **weekeinde** van de maand gratis toegang.
Elke **tweede zondag van de maand** om 14.30 uur:
concert in de kapel van het museum. Toegangsprijs:
f 1,50 (geen reducties).

Elke **dinsdagavond** om 20.15 uur: lezingen en/of
andere activiteiten. Toegangsprijs: f 0,50. Heeft u
kunstwerken in uw bezit waarover u meer wilt weten,
dan kunt u op deze avond ook terecht.

Jaarkaart van het Centraal Museum, inclusief
Mededelingennummers: f 7,50, over te maken op
postgironummer 402834 t.n.v. Centraal Museum
Utrecht, of door middel van aan te vragen
acceptgirokaart.

'**Armando**', recente schilderijen en tekeningen,
literair werk en 'herenleed', 15 dec. 1976 t/m 30 jan.
1977.

'**Jan van Scorel in Utrecht**', schilderijen en
altaarstukken omstreeks 1540, documenten, resultaten
van technisch onderzoek, 5 maart t/m 1 mei 1977.

CC 449

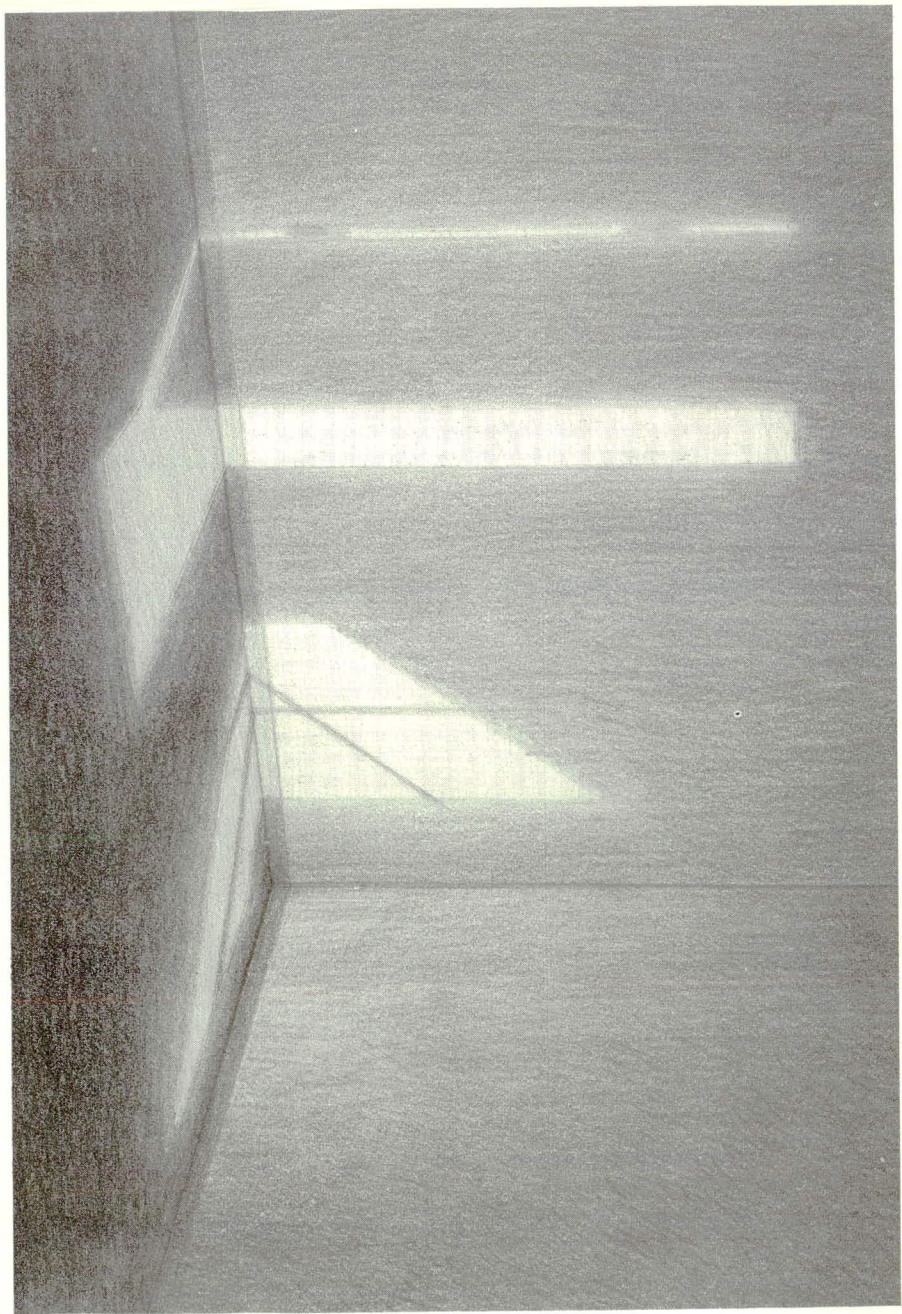
Groot / Placaatboek / vervattende alle de / placaten, ordon- / nantien en edicten, / der / Edele Mogende Heeren / Staten 's Lands van Utrecht; / Mitsgaders van de / Ed. Groot Achtb. Heeren Borgemeë / -steren en Vroedschap der / Stad Utrecht; / tot het jaar 1728 ingesloten. / Verryckt met allerhande Edicten van Keyzer Karel en Philips / den tweeden, Handvesten, Privilegien, Octroyen, / Instructien, Reglementen, Resolutien, en / andere aanmerkelyke stukken. / Alle in eene natuurlyke ordre met de vereyschte naeuwkeurigheyt by eengebracht, / en met de nodige Registers voorzien, / door / Johan van de Water, Rechtsgeleerde. / Te Utrecht, / by Jacob van Poolsum. / MDCCXXIX

Vanaf de vroege middeleeuwen hebben landelijke en stedelijke overheden allerlei wetten en verordeningen afgekondigd. Het gedecentraliseerde bestuur in de Nederlanden was er de oorzaak van dat al deze (wettelijke) regelingen in gewesten en steden apart verordonneerd werden. Zij moesten passen op plaatselijke situaties en in alle mogelijke staats- en stadsrechtelijke en sociaal-maatschappelijke conflicten ordening brengen.

Veel van deze ordonnanties (gewestelijke en stedelijke verordeningen) werden in het openbaar afgekondigd, gedrukt en op losse vellen aangeplakt. Veel daarvan is verloren gegaan, maar de oorspronkelijke teksten zijn vaak opgeschreven in bewaarde resolutieboeken van diverse bestuursorganen. Vanaf de 17de eeuw werden deze gedrukte en geschreven rechtsregels in steden en gewesten in groots opgezette boekwerken gepubliceerd. De plaatselijke overheden verzamelden al hun privileges en handvesten — voorrechten hen door de vorst verleend —. In dit soort documenten waren bij voorbeeld ooit tolrechten vastgesteld of stadrechten verleend. Veel steden konden de datum van hun ontstaan op dit soort gezegelde perkamenten documenten terugvoeren. Door de auteurs van de Placaatboeken werden ze overgeschreven, vertaald en afgedrukt.

De samensteller van het **Groot Placaatboek** van de Staten van Utrecht en van de stad van Utrecht — van provincie en stad dus — had voorbeelden van dit soort uitgaven bij de hand. In de Zuidelijke Nederlanden verschenen o.a. dertien- en tiendelige Placaatboeken van Vlaanderen en Brabant.

Johan van de Water heeft ál de in zijn tijd nog te achterhalen

verordeningen, reglementen en instructies van de Staten van Utrecht en van de stad Utrecht opgenomen in zijn **Groot Placaatboek**, dat in drie delen folio in 1729 in Utrecht verscheen. Het bevat zo'n 3000 bladzijden, waarop alle provinciale en stedelijke verordeningen werden afgedrukt.

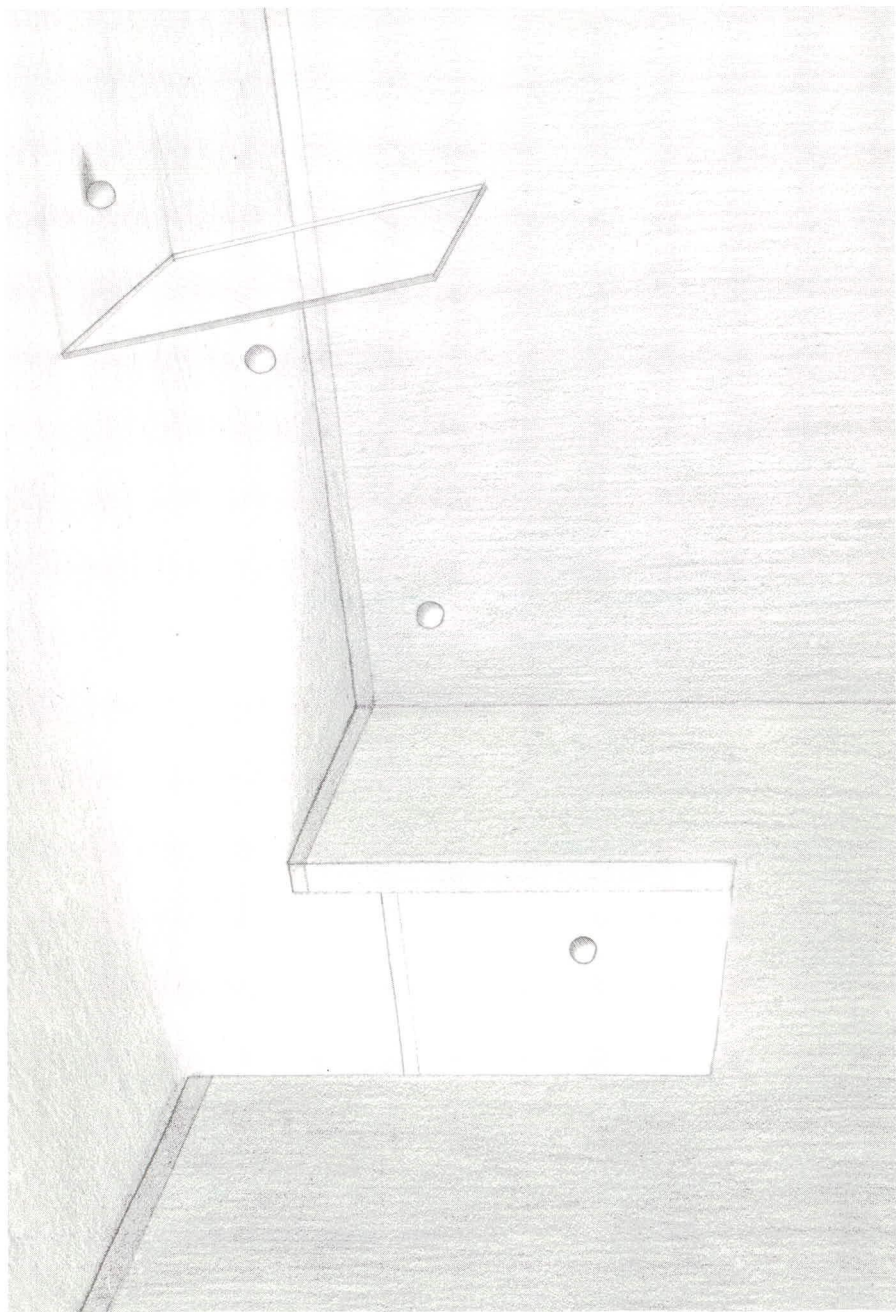
De twee eerste delen — **het Staten Placaetboek** — bevatten tientallen rubrieken waarin de meest uiteenlopende juridische en maatschappelijke kwesties belicht worden: hoe het Hof van Utrecht benoemd wordt en welke rechtsregels het hanteert; alles over de 'provinciale' pacht- en belastingprocedures, in- en uitvoerrechten, dijkgeden, het onderhoud van polders en rivieren, jachtrechten en ook allerlei 'milieu-beschermende'

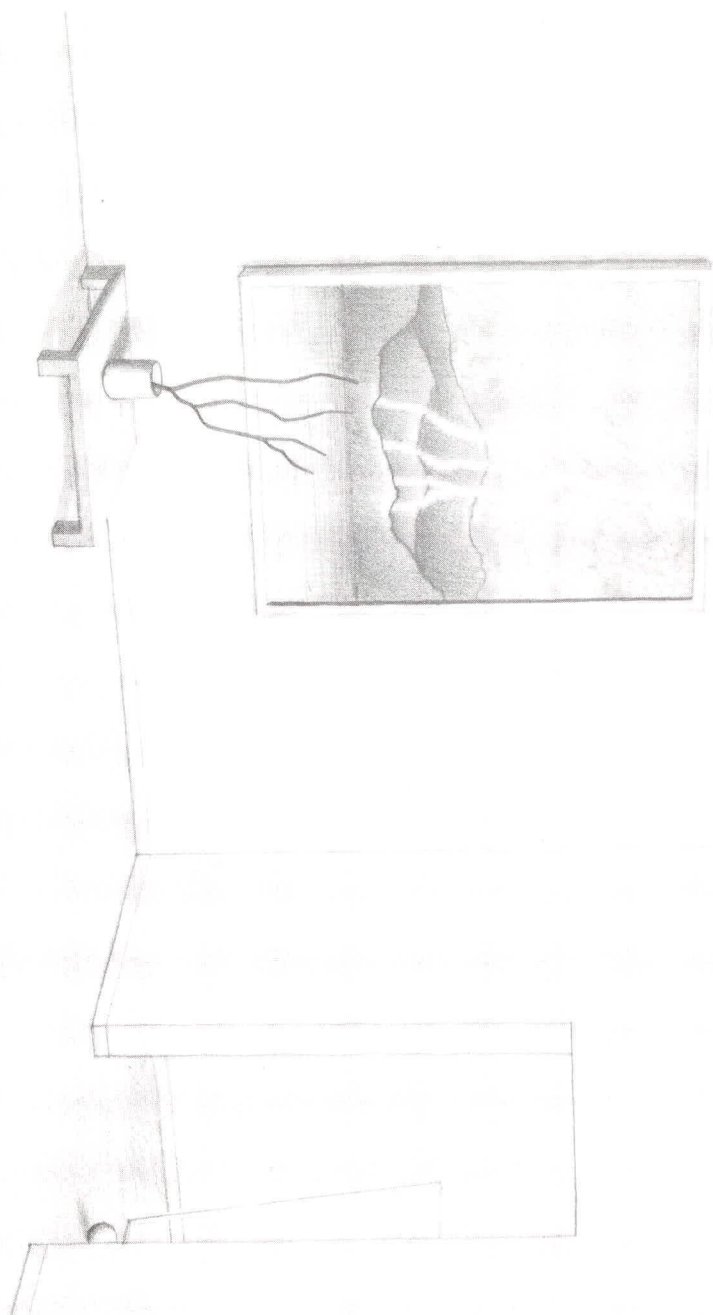
handelingen, zoals voorschriften tegen het rapen van kievitseieren of het verstoren van nachtegaalnesten.

Tenslotte wordt veel aandacht gegeven aan bestuursregelingen zoals de verhouding van de landsheer ten opzichte van de Staten van Utrecht. De verkiezingsprocedures van de leden van de Utrechtse ridderschap enzovoorts. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de plakaten tegen Roomsgezinden, de Remonstranten en de Joden. Of we worden nog ingelicht over de provinciale voorschriften van het houden van kermissen; hoe notarissen zich hebben te gedragen. Er zijn plakaten ten behoeve van de muntslag of van openbare verkopen en tegen de landloperij. Ook lezen we over de voorschriften voor het houden van dienstbodes ten platte lande. Overigens golden de beschermende maatregelen meer de meneer en de mevrouw dan de positie van het dienstpersoneel.

Het is duidelijk dat deze verzamelingen van rechtsregels, die het hele bestuurlijke en sociaal-maatschappelijke leven bestreken, een onuitputtelijke bron betekenen bij de bestudering van de plaatselijke geschiedenis. Vooral waar deze regels van toepassing zijn op die lagen van de bevolking, waarvan zo weinig bekend is. En hier is vooral ook het Placaatboek van de stad Utrecht van belang.

Van de Water wijdde het derde deel van zijn serie aan alle plakaten en verordeningen die door het stadsbestuur tot aan 1728 werden afgekondigd. We lezen over de jurisdictie van de stad — over welk gebied de stedelijke overheid recht van spreken heeft —, over de organisatie van het stadsbestuur, de 'politie' schout, de gilden; kortom het hele apparaat dat de stedelijke overheid ten behoeve van de inwoners hanteert. Godsdienst is een belangrijk hoofdstuk, waarin anti-roomse en anti-joodse maatregelen vastgelegd zijn. Boeiend materiaal levert het hoofdstuk over de persvrijheid op, of de manier waarop opgetreden wordt tegen koppelaarsters, hoeren en vechtersbazen, of tegen het smijten met sneeuwballen. Het houden van maskerades en hanengevechten, het baden in de stadsgrachten en het vuilstorten is ook al onderhevig aan allerlei geboden. Een verdere opsomming van de thema's zou vervelend worden, hierna worden er een paar uitgelicht: In November 1724 vaardigt het stadsbestuur een plakkaat uit

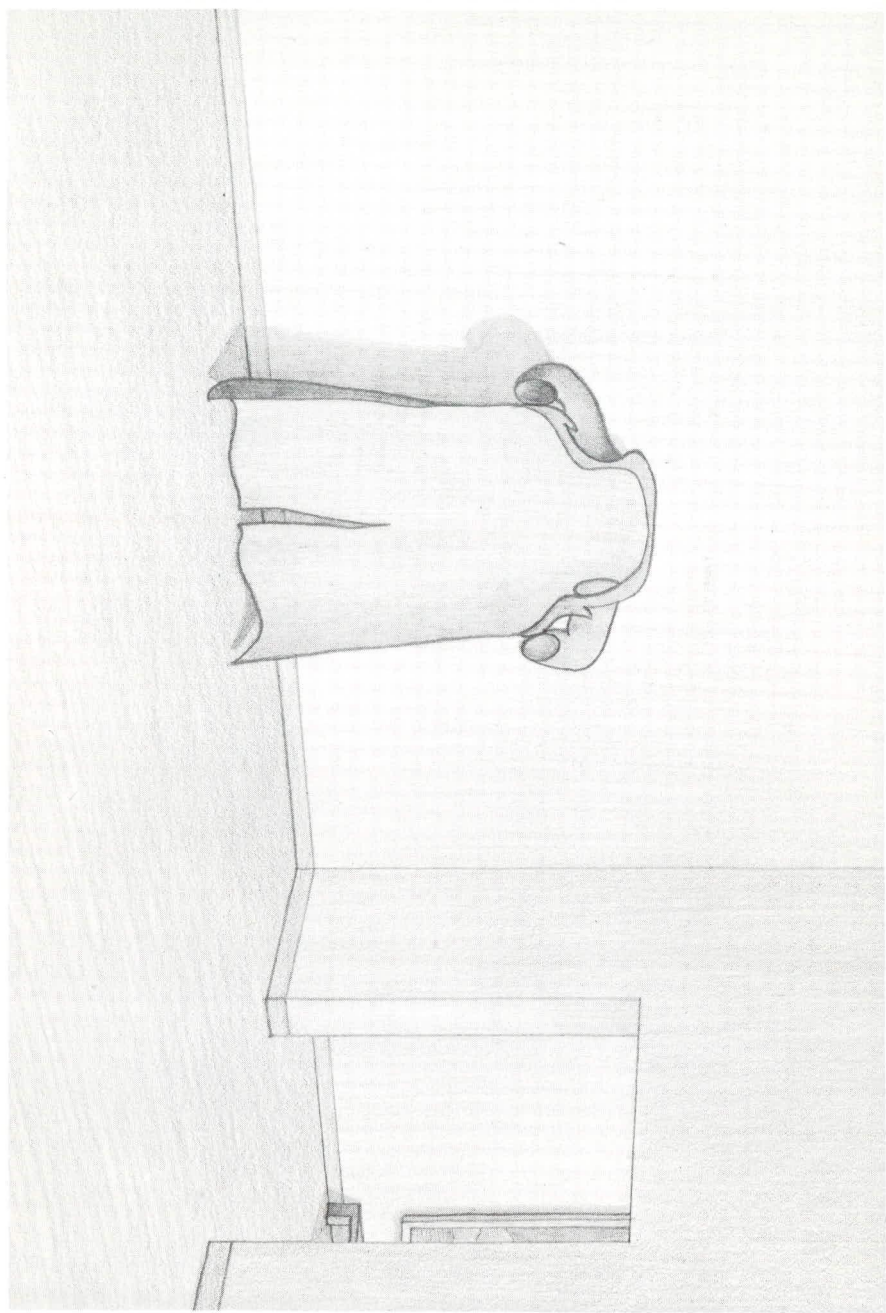

TE UTRECHT BY JACOB VAN POOLSUM, MDCCXXIX.

tegen het kattenkwaad, dat op de Domtoren — zelfs tijdens kerkdiensten — plaats vindt. Er wordt van de toren met stenen en vuiligheid naar beneden gegooid, met geweren geknald en geschreeuwd. De toren schijnt tamelijk toegankelijk te zijn.

Allerlei verboden handelingen worden in het plakkaat opgesomd en het zal aan de torendeur en in de omgeving van de kerk aangeplakt worden.

Augustus 1662 beveelt de overheid dat er op de Varkensmarkt 's avonds als het donker is niet meer met bepaalde instrumenten die lichtflitsen afgeven spookje gespeeld mag worden. De omwonenden zijn met 'ongefondeerde sinistere suspicien beleedigt'.

St Martijnsdag 1384. Een verbod tegen het schieten op andermans duiven. In 1658 wordt dit nog nader toegelicht. Er zal nu ook niet meer geschoten mogen worden met roeren, spuiten of slingers op nachtegalen.

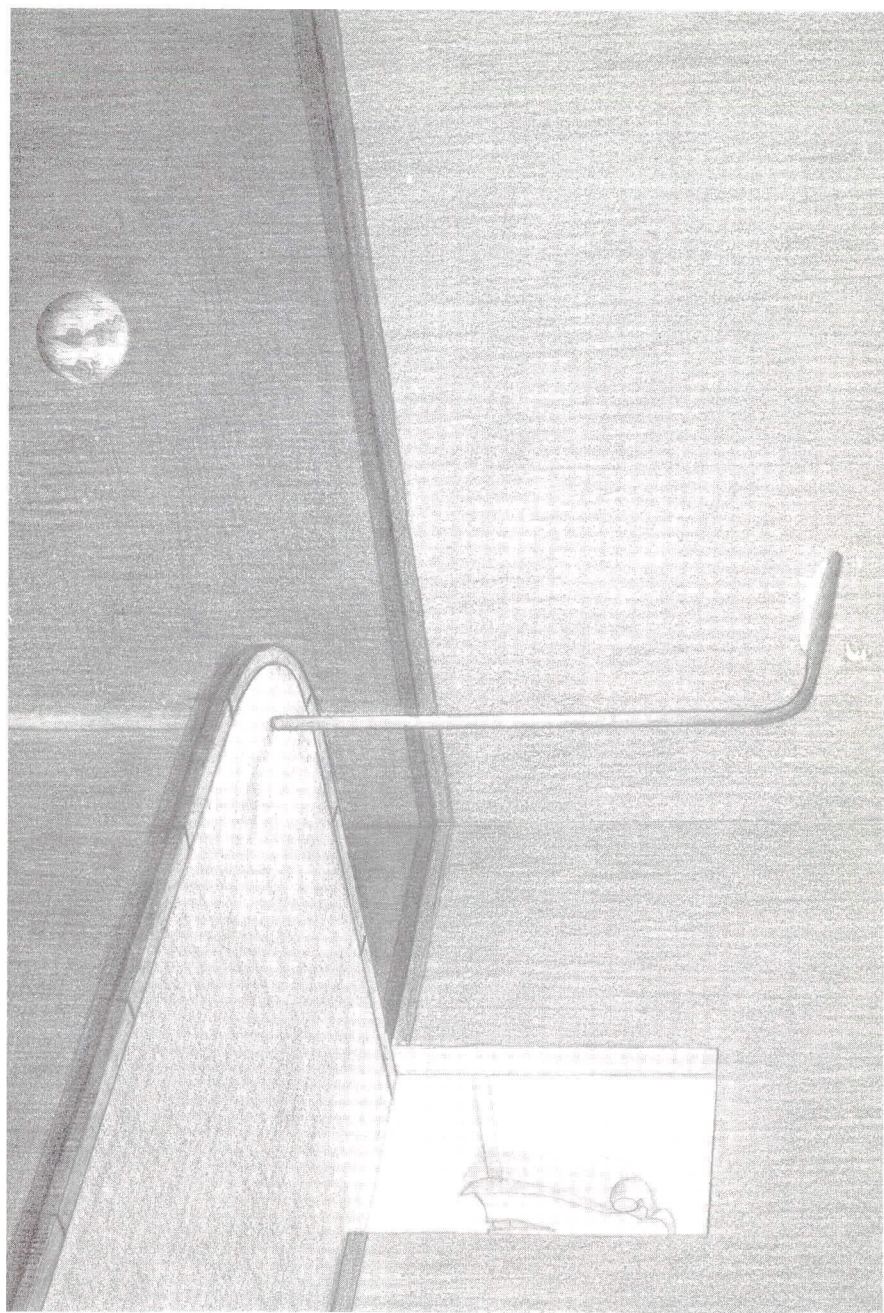
October 1712 wordt nog een sterk anti-semitische publicatie tegen joden of smoussen uitgevaardigd: uit bekentenissen van tal van hen zou blijken dat er door joden op grote schaal diefstallen zijn gepleegd. Ze worden beschuldigd van veelerhande bedriegerijen, 'by dag de goede luyden haare huysen te bespieden, ende 's nachts te bestelen, terwijl ze deuren, vensters, kisten en kasten op een subtile wyse, en sonder veel geraas te maken, openboren'.

October 1552 ontstaat er een plakkaat tegen de prostitutie en het te vondeling leggen van kinderen.

Kortom al dit materiaal geeft een ongemeen boeiend beeld van een stedelijke samenleving, die op een aantal punten na van onze tegenwoordige niet zoveel verschilt.

Van de Water voorzag zijn boeken van uitvoerige registers, chronologisch en op trefwoord; dit maakt het Groot Placaatboek bijzonder toegankelijk. 1733 publiceerde uitgever Van Poolsum nog eens apart de registers op de drie delen en in 1856 verscheen een **Vervolg van Mr. Johan van de Water's Groot Plakkaatboek's Lands van Utrecht**. In die laatste twee delen werden de provinciale verordeningen van 1729 tot aan de oprichting van het Koninkrijk Holland in 1805 verzameld. Het werk werd aan koning Willem III opgedragen.

Mr. Johan van de Water had zijn eigen drie delen opgedragen aan de Staten van Utrecht en aan burgemeesters en vroedschap van de stad Utrecht. Van deze laatsten kreeg Van de Water op voorstel van burgemeesters als beloning voor zijn deel III — dat bevatte immers de stadsplakkaten — 'een fraeij stuk zilverwerk

ter waarde twee honderdt gulden, buiten het fatsoen'. Dus exclusief de maakkosten van het voorwerp.

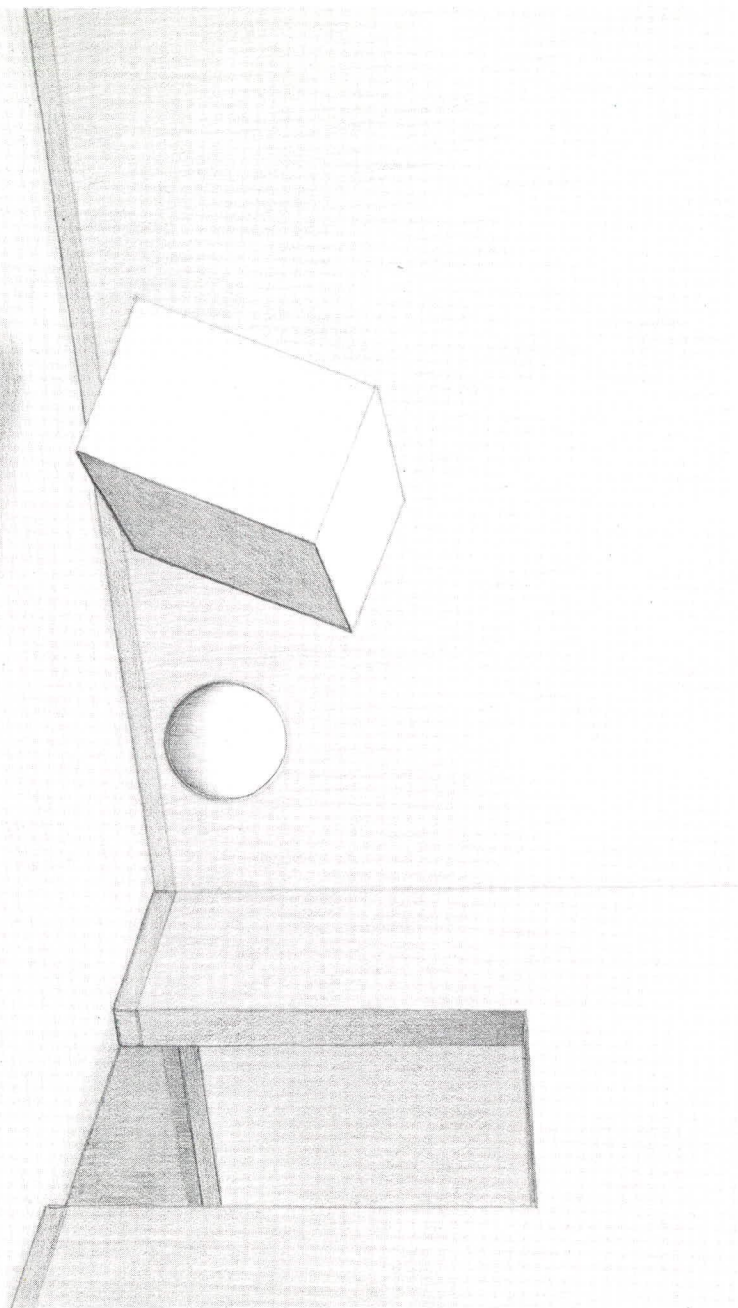
Enige jaren tevoren, in 1724, had Van de Water een contract afgesloten met de drukker van de academie — de tegenwoordige universiteit — **Willem van de Water, en de stadsdrukker Jacob van Poolsum**. Deze staat overigens als enige op het titelblad vermeld. Johan van de Water nam op zich al het materiaal te ordenen en te rangschikken. Verder zou hij alle stukken, die niet al in druk bestonden, laten copiëren. De tweede proef zou hij corrigeren en hij verplichtte zich om indexen te maken. De academie- en stadsdrukker zouden Johan van de Water hiervoor 400 gulden betalen. Voor ieder blad boven de vierhonderd, kreeg hij nog één gulden per vel. Hoe uitgebreider boek dus, hoe groter het honorarium. Verder ontving van de Water nog twintig auteursexemplaren.

Zoals bij dit soort groot opgezette historiewerken in die tijd gebruikelijk was, zorgde uitgever Van Poolsum voor een fraaie titelgravure, die betrekking had op het onderwerp van het boek. De Amsterdamse schilder, graveur en toneeldichter **Jan Wandelaar** (± 1690-1759) graveerde naar eigen ontwerp een allegorische voorstelling en leverde er meteen de berijmde verklaring bij.

Op de prent staan allerlei personificaties, die door de voorwerpen, die ze bij zich hebben of hun kleding, herkenbaar moeten zijn. De 'Verklaring van de titelprent' is trouwens beslist nodig om de bedoeling van de voorstelling te begrijpen. (Zie afb.).

Het Sticht Utrecht, onder het oog van Justitia, zit op haar troon. Zij is herkenbaar aan de bisschopsmijter, de staf en de ridderlans. Van Karel V ontvangt ze gezegelde plakken. Vrijheid met vrijheidshoed en lans helpt Karel en zij vertrappt de kop, de strop en de dolk van dwingeland Alva. 'Non curamus vestros privilegias' (geen acht slaan wij op uw voorrechten), zo mompelt dit monster nog. Op de achtergrond zien we landbouw, veeteelt en jacht in voorspoed dankzij de nieuwe plakken, die onder invloed van de Vrijheid tot stand kwamen. De Rijn 'eerst met lyken bevracht' stimuleert visserij en scheepvaart. Op de voorgrond brengen de putto's Liefde en Naarstigheid, lang verloren gewaande plakken weer aan het licht.

Van de auteur Johan van de Water weten we betrekkelijk weinig.

Hij was Utrechter (1688-1761), heeft in Leiden en Utrecht gestudeerd en heeft wat rechtskundige publicaties op zijn naam staan.

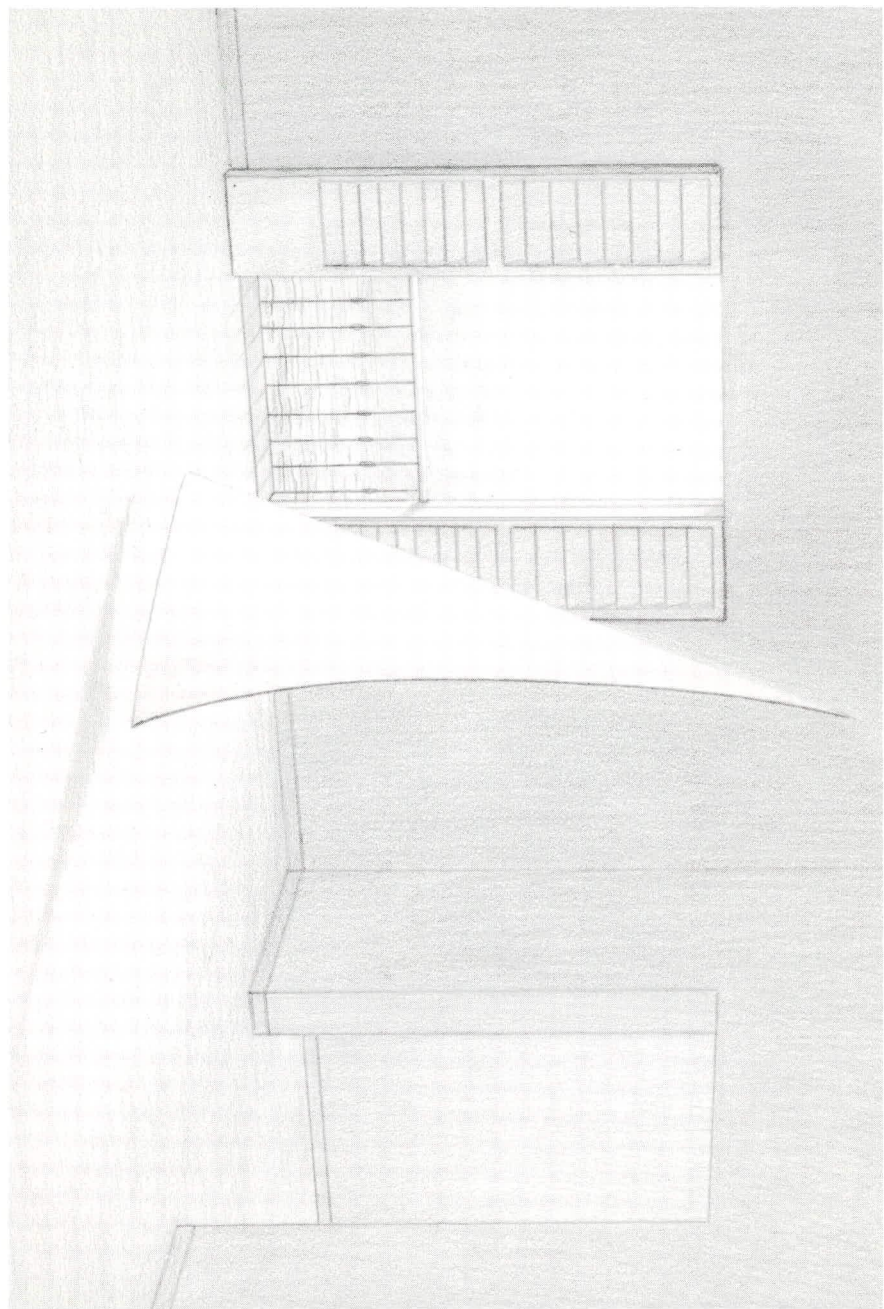
Het Centraal Museum kocht onlangs de volledige vijfdelige serie met het register om er regelmatig achtergrondinformatie voor de Utrechtse verzamelingen uit te kunnen putten.

D.P.S.

Literatuur:

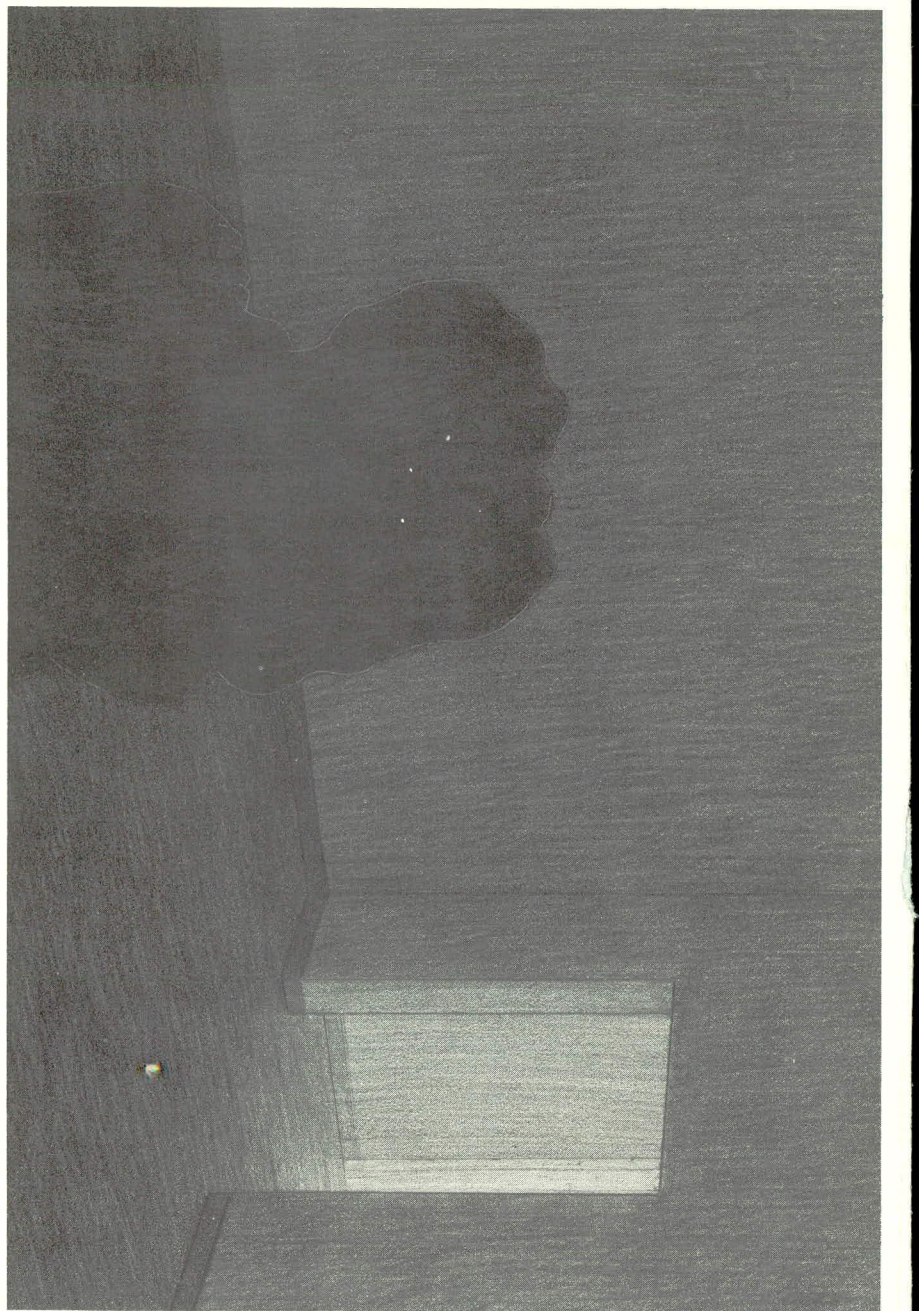
Raads Dagelijks Boeck 25 juli 1729

J.J. Dodt van Flensburg, 'Iets over het uitgeven van het Utrechtsch Placcaatboek', Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht VIII (1842), 426-428

Sedert enkele maanden hangt op zaal 13 tegenover de vitrine met misgerei en liturgische gewaden een portret van de geestelijke **Volkert Herkinge** (1586-1662). Hij is driekwart voorgesteld en kijkt de beschouwer aan terwijl hij met de rechterhand een zegenend gebaar maakt. Met zijn rug staat hij naar een altaar gewend, waarop twee zilveren kandelaars met kaarsen erin een (nauwelijks zichtbaar) crucifix flankeren. Op grond van de misgewaden die hij draagt (zichtbaar zijn een blauw, met zilverdraad versierd overkleed, het 'kazuifel', een band om de linkerhand, de 'manipel' en een lang wit kleed, de 'albe') kan men hier spreken van een actie-portret. Herkinge laat zich afbeelden terwijl hij aan het eind van de mis de aanwezigen de zegen geeft. Het is geen fictieve of geïdealiseerde situatie; exact dezelfde kandelaars zijn thans nog aanwezig in de R.K. St. Michaël te Zwolle waaruit ook dit portret afkomstig is. De afgebeelde was een prominent geestelijke. Vanaf 1618 in Zwolle werkzaam bracht hij het tot provicaris van de bisdommen Groningen, Leeuwarden en Deventer. In noord-oost Nederland had hij alleen de apostolisch vicaris te Utrecht boven zich. De titel 'provicaris' is thans onbegrijpelijk voor wie niet expert is op het gebied van de 17de eeuwse katholieke kerkgeschiedenis. Was het louter een pauwestaart of zat er meer achter?

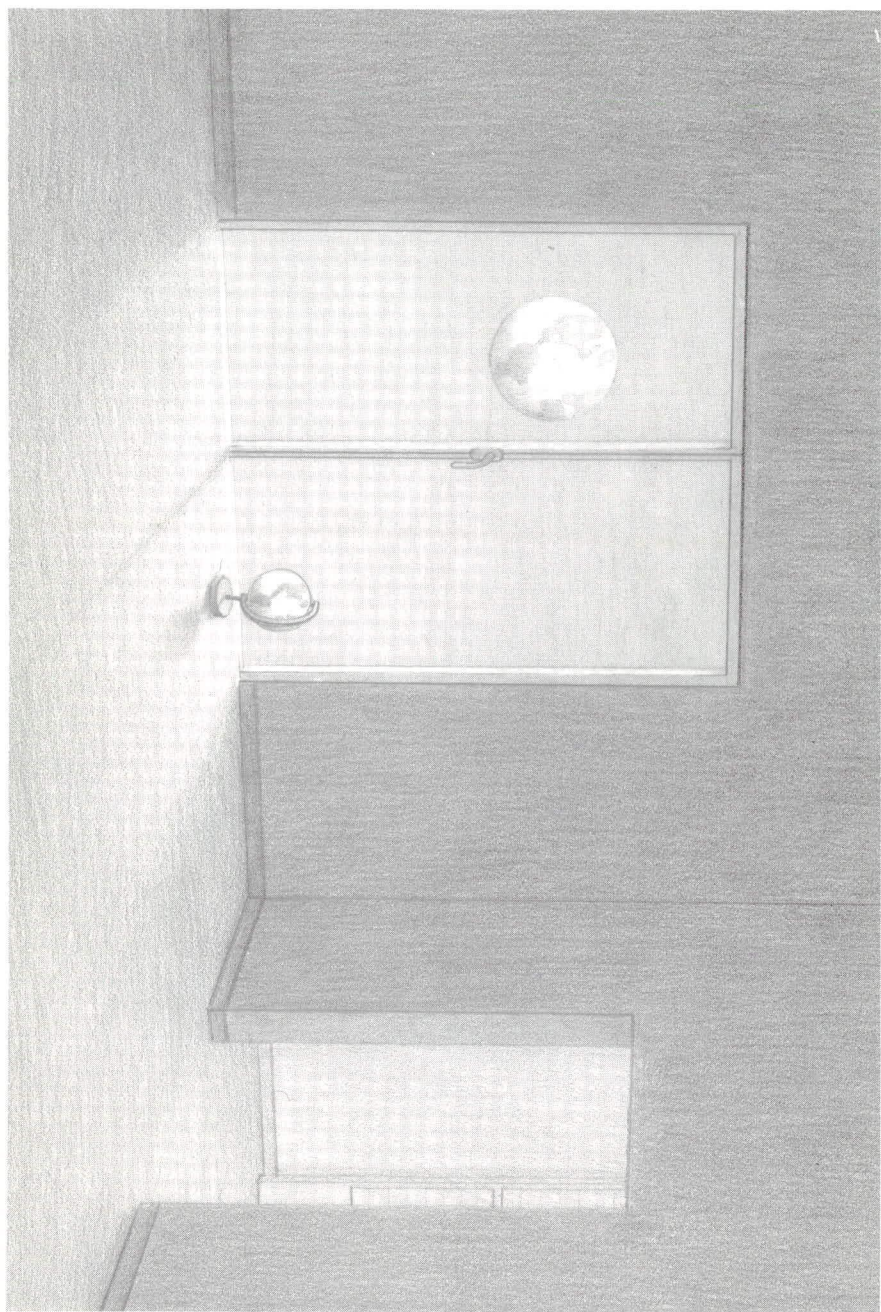
De bestuurlijke reorganisatie van katholiek noordelijk Nederland na de Reformatie hinkte aanvankelijk op twee gedachten. Enerzijds hoopte men op een herovering van de ketterse gewesten door Spanje en daarna een algehele Restauratie als in het zuiden, anderzijds wilde men zich ook wel richten op de de facto gegroeide situatie. Wat verspreidingsgebied betreft waren er namelijk grote regionale verschillen ontstaan: in Holland en Utrecht nog talrijke katholieken, in Groningen en Friesland nauwelijks. Niettemin was de reorganisatie allereerst geënt op het verleden. Koning Philips II had met consent van de paus in 1559 voor Noord-Nederland zes nieuwe bisdommen ingesteld: het aartsbisdom Utrecht met daaronder de bisdommen Haarlem,

Deventer, Leeuwarden en Groningen. Elders kwam een dergelijke compilatie van functies niet voor. Daar waren de katholieken talrijker en het bestuur vervolgens meer uitgesplitst. Blijkens een opschrift in de linkerbovenhoek heeft hij zich in 1650 op 64 jarige leeftijd laten schilderen. De wijze waarop, hierboven besproken, is tamelijk uitzonderlijk. Gewoonlijk wordt voor geestelijke (en predikant) de formule van het 'geleerdenportret' gekozen; men zit aan een schrijftafel met een rij indrukwekkende boeken op de achtergrond.

Over de kunstenaar tot slot nog het volgende. In de rechterbovenhoek bevindt zich een monogram **EVM.F. : Eva van Marle Fecit**. Van deze schilderes weet men op dit moment weinig meer dan dat ze in Zwolle werkzaam was en nog een ander portret van Herkinge gemaakt heeft (thans in de R.K. St. Michaël te Zwolle). Mogelijk zijn voorts vijf ovale portretten van leden van de familie Greve van haar hand. Deze bevinden zich in het door deze familie gestichte 'Vrouwenhuis' aan de Melkmarkt te Zwolle. Ook in schilderkunstig opzicht doet deze instelling haar naam eer aan: men vindt er werk van Sophia Holt, Cornelia Holt, Aleida Greve en Cornelia van Marle, mogelijk een familielid van Eva. Ongetwijfeld zou een gedegen archivalisch en kunsthistorisch onderzoek in de regio Salland onze kennis met betrekking tot de vooralsnog schimmige schilderes Eva van Marle vergroten.

P.D.

Middelburg, Deventer, Leeuwarden en Groningen. Na een kortstondig bestaan gingen zij met de Reformatie te gronde. Teneinde het vacuüm te vullen benoemde Rome Sasbout Vosmeer tot 'apostolisch vicaris'. Deze stelde over de oude bisdommen 'provicarissen' aan maar niet over het aartsbisdom dat onder hem zelf viel. Zoals gezegd was Volkert Herkinge provicaris van de bisdommen